

ผลกระทบของโรงงานหลวงต่อการพึ่งตนเองของประชาชน

ในบทนี้ผู้เขียนจะไต่พิจารณาถึง ผลจากการดำเนินงานของโรงงานหลวงที่กระทบต่อการพึ่งตนเองของประชาชน กล่าวคือ โครงการใดดำเนินงานมานานมาแล้วระยะหนึ่ง ชาวบ้านที่เข้าร่วมในโครงการมีความสามารถในการพึ่งตนเองมากขึ้นหรือไม่เพียงใด

คงได้กล่าวไว้แล้วในบทที่ 3 ถึงวัตถุประสงค์สำคัญในการดำเนินงานโครงการ คือ เพื่อให้โรงงานเป็นตลาดรับซื้อผลผลิตทางการเกษตร เป็นการลดการเอาเปรียบของพ่อค้าคนกลางต่อเกษตรกร เกษตรกรจะสามารถขายผลผลิตได้ในราคายุติธรรม ทั้งนี้ก็เพื่อให้เกษตรกรสามารถมีอาชีพที่มั่นคงสืบไป และนอกจากการพัฒนาอาชีพให้เกษตรกรมีรายได้เพิ่มขึ้น อันจะนำไปสู่การกินดีอยู่ดีของประชาชนแล้ว โครงการยังมุ่งเน้นให้ประชาชนสามารถรักษาสภาพความเป็นอยู่และพัฒนาต่อไปได้ ด้วยกลุ่มของชาวบ้านเองอีกด้วย อันจะเป็นหลักประกันว่าหากไม่ได้รับความช่วยเหลือ การจัดการจากหน่วยงานภายนอกแล้ว ประชาชนจะสามารถจัดการและแก้ปัญหาต่าง ๆ อันอาจจะเกิดขึ้นต่อไปได้ด้วยตนเอง หรืออาจกล่าวได้ว่าให้ประชาชนสามารถพึ่งตนเองได้

คงได้กล่าวไว้แล้วในบทที่ 4 ว่า โดยภาพรวมของชาวบ้านทั้งสองหมู่บ้าน ยังไม่อาจถือได้ว่า ชาวบ้านสามารถพึ่งตนเองได้ แม้ว่าชาวบ้านจะมีรายได้เพิ่มมากขึ้น มีฐานะความเป็นอยู่ดีขึ้นบ้าง แต่ชาวบ้านก็ยังมีลักษณะต่างคนต่างอยู่ ต่างคนต่างทำมาหากิน ไม่เห็นความสำคัญของการรวมตัวช่วยเหลือกันเอง และไม่มีความร่วมมือกันในชุมชนเท่าที่ควร ในขณะที่เดียวกันเมื่อพิจารณาผลกระทบของโรงงานต่อการพึ่งตนเองของประชาชน โดยอาศัยปัจจัยต่าง ๆ ที่ได้กำหนดขึ้น ก็จะพบว่าโรงงานยังมีส่วนทำให้เกิดปัจจัยที่มีผลต่อการพึ่งตนเองของชาวบ้านไม่มากนัก กล่าวคือ

ปัจจัยทางการเมือง การดำเนินงานของโครงการหลวงมีส่วนทำให้ชาวบ้านเห็นความสำคัญของข่าวสารมากขึ้น โดยเฉพาะข่าวสารเกี่ยวกับราคาพืชผลที่เกี่ยวข้องกับโรงงาน ชาวบ้านจะพยายามหาความเคลื่อนไหวของราคาพืชผลอยู่ตลอดเวลาว่าในที่ใดราคาสูงขึ้นเท่าไร การซื้อขายผ่านกลไกโดยบาง เช่น โดยผ่านพ่อค้าคนกลาง

รายได้ หรือโดยชาวบ้านจะนำไปขายเองที่ใด เป็นต้น นอกจากนี้ชาวบ้านยังพยายามหาข่าวคราวความเคลื่อนไหวที่เกิดขึ้นในโรงงานอยู่ตลอดเวลาด้วยเช่นกัน เช่น การแก้ไข ปัญหาต่าง ๆ ของโรงงาน มาตรการใหม่ ๆ ของโรงงานที่จะนำออกมาใช้ เป็นต้น โดยที่มาของข่าวต่าง ๆ มักผ่านทางกลุ่มเพื่อนบ้านที่รวมในโครงการ รวมไปถึงเพื่อนบ้านที่ทำงานเป็นคณงานของโรงงาน ซึ่งมักเป็นการจับกลุ่มพูดคุยกัน

ในปัจจัยทางเศรษฐกิจ โรงงานมีส่วนทำให้ชาวบ้านมีฐานะความเป็นอยู่ดีขึ้นจากรายได้ที่เพิ่มขึ้น ชาวบ้านมีปัจจัยสี่เพียงพอกับความต้องการมากขึ้น มีความสมดุลระหว่างรายได้กับรายจ่ายในครอบครัวมากขึ้น และสามารถใช้จ่ายทรัพยากรให้เกิดประโยชน์มากขึ้น กล่าวคือ ในการเข้าร่วมกับโครงการ โดยการปลูกพืชที่โรงงานส่งเสริม ชาวบ้านสามารถมีโอกาสดังมีรายได้เพิ่มขึ้นจำนวนมาก โดยเฉพาะในกรณีการปลูกมะเขือเทศ ชาวบ้านสามารถใช้พื้นที่จำนวนน้อยได้ประสิทธิภาพสูงสุด ในบ้านโนนคินแดง ชาวบ้านสามารถผลิตผลผลิตได้สูงสุดถึง 9.8 ตันต่อไร่ ในฤดูกาลผลิตปี 2529/30 ซึ่งหากชาวบ้านขายผลผลิตทั้งหมดให้โรงงาน ชาวบ้านจะสามารถมีรายได้เพิ่มขึ้นถึงไม่ต่ำกว่าแปดพันบาทต่อไร่ อย่างไรก็ตาม ชาวบ้านมักนิยมขายผลผลิตจำนวนหนึ่งให้พ่อค้าพร้อม ๆ กับการขายให้โรงงาน ซึ่งชาวบ้านก็จะสามารถมีรายได้เพิ่มขึ้นอีกมีโชนอย ในบ้านป่าไม้สหกรณ์ แม้ว่าพื้นที่ในการปลูกพืชที่โรงงานส่งเสริมจะไม่เอื้ออำนวยเท่าพื้นที่ของบ้านโนนคินแดง แต่ชาวบ้านก็สามารถปลูกได้ผลผลิตอยู่ในเกณฑ์สูง เช่นเดียวกัน จากรายได้เพิ่มมากขึ้นเมื่อนำมารวมกับรายได้ของชาวบ้านที่มีอยู่เดิม เช่น จากการปลูกมันสำปะหลัง ปลูกพืชผักอื่น ๆ บาง ทำให้ชาวบ้านสามารถมีรายได้เหลือจากการใช้จ่ายในชีวิตประจำวันที่จำเป็น อันได้แก่การจัดหาปัจจัยสี่มาเพื่อบริโภคในชีวิตประจำวัน และสามารถนำรายได้ที่เพิ่มขึ้นไปใช้เพื่อการอื่น เช่น นำไปลงทุนปลูกกาแพ้ง ซื้อเครื่องมือการผลิตบาง ซ่อมแซมบ้าน เป็นต้น

ในปัจจัยทางจิตวิทยา โรงงานสามารถทำให้ชาวบ้านเกิดความมั่นใจในตนเองมากขึ้น ชาวบ้านมีความมั่นใจในระคับหนึ่งว่า ตนจะสามารถมีฐานะความเป็นอยู่ในครอบครัวดีขึ้น จากการปลูกพืชที่โรงงานส่งเสริม แม้ว่าชาวบ้านจะยังไม่มีความมั่นใจถึงขนาดที่จะสามารถกำหนดอนาคตของตนเองได้อย่างสมบูรณ์ ยังจำเป็นต้องอาศัยบุคคลภายนอกอยู่มากก็ตาม

ปัจจัยทางสังคมและวัฒนธรรม โรงงานมีส่วนสร้างเสริมให้ชาวบ้านมีคุณสมบัติ
เหมาะสมกับการผลิตมากขึ้น ทั้งนี้ จากกระบวนการเพาะปลูก ชาวบ้านที่เข้าร่วมในโครงการ
จำเป็นต้องเป็นคนเอาจริงเอาจัง เอาใจใส่ดูแลอย่างสม่ำเสมอ เนื่องจากพืชที่โรงงาน
ส่งเสริมโดยเฉพาะมะเขือเทศเป็นพืชที่ต้องการการดูแลเป็นพิเศษ แมว่าจะปลูกเพียง 1 - 2
ไร่ก็ตาม จึงจะทำให้ผลิตผลที่ได้มีปริมาณมาก ซึ่งก็พบว่าชาวบ้านสามารถผลิตผลผลิตได้มาก
ขึ้นกว่าการเพาะปลูกในปีแรก ๆ ที่ได้ผลผลิตต่ำมาก นอกจากนี้ยังเป็นการแสดงให้เห็นถึง
ความสามารถของชาวบ้านในการปรับประสานกับวิทยาการใหม่ ๆ ได้ดีอีกด้วย ซึ่งจะเห็นได้
ว่าในฤดูกาลเพาะปลูกปี 2529/30 ชาวบ้านสามารถเพิ่มผลผลิตของตนได้มากกว่าการ
เพาะปลูกในปีแรก ๆ หลายเท่า

อย่างไรก็ตาม จะเห็นได้ว่า ปัจจัยที่โรงงานมีส่วนทำให้เกิดหรือเสริมสร้างให้มี
มากขึ้น มักเป็นเรื่องที่สืบเนื่องมาจากการผลิตพืชเพื่อส่งให้โรงงานเป็นส่วนใหญ่ ซึ่งมักเป็น
เรื่องในค่านเศรษฐกิจ อันเป็นเป้าหมายสำคัญประการหนึ่งของการดำเนินการโรงงาน คือ
เพื่อให้ชาวบ้านมีฐานะความเป็นอยู่ดีขึ้น ส่วนปัจจัยที่มีผลต่อการพึ่งตนเองด้านอื่น ๆ การดำเนิน
งานของโรงงานมักมีส่วนทำให้เกิดขึ้นไม่มากนัก ทั้งนี้อาจเนื่องมาจากความสนใจของโรงงาน
ต่อกิจการอื่น ๆ มิได้สูงมากนัก หรือมีเงื่อนไขอื่นกำหนดให้โรงงานต้องทำกิจกรรมระดับ
ทางเศรษฐกิจเพียงด้านเดียว

ปัจจัยที่มีผลต่อการพึ่งตนเองของชาวบ้านที่โรงงานไม่มีส่วนทำให้เกิดขึ้น หรือ
เสริมสร้างให้มีมากขึ้น ประกอบด้วย

ปัจจัยทางการเมือง โรงงานไม่มีส่วนทำให้ชาวบ้านเข้าไปมีส่วนร่วมในกิจกรรม
ของชุมชนและกิจกรรมของโรงงาน รวมไปถึงการเข้าไปแก้ปัญหาต่าง ๆ ที่เกิดขึ้น ซึ่ง
ชาวบ้านจำเป็นต้องมีส่วนร่วมรับผิดชอบในความก้าวหน้าหรือความเสียหายร่วมกัน ทั้งในหมู่บ้าน
ด้วยกันเองและชาวบ้านกับโรงงาน เจ้าหน้าที่ของโรงงานจะไม่เข้าไปเกี่ยวข้องกับกิจกรรม
ของชุมชน ขณะเดียวกัน ชาวบ้านก็จะไม่เข้ามาเกี่ยวข้องกับบริการและการแก้ไขปัญหา
ต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นกับโรงงาน ทั้งสองฝ่ายจะมีส่วนเกี่ยวข้องกันแต่เพียงโรงงานเป็นผู้ส่งเสริม
ให้ปลูกพืชและรับซื้อผลผลิต ชาวบ้านเป็นผู้ผลิตผลผลิตให้โรงงาน

ปัจจัยทางจิตวิทยา โรงงานไม่มีส่วนทำให้ชาวบ้านมีความรับผิดชอบมากขึ้น
เกิดความคิดริเริ่มในการสร้างความร่วมมือ และเกิดความพอใจและภูมิใจในตนเอง ดังได้

กล่าวไว้แล้วว่าความสัมพันธ์ระหว่างโรงงานกับชาวบ้านเป็นเพียงกรณีที่โรงงานส่งเสริมให้ชาวบ้านปลูกพืชและเป็นผู้รับผิดชอบผลผลิต โดยชาวบ้านจะต้องปลูกและส่งผลผลิตให้แก่โรงงาน ซึ่งแม้ว่าชาวบ้านจะพยายามหาช่องทางในการนำผลผลิตไปขายให้คนอื่น อันแสดงถึงความไม่รับผิดชอบต่อข้อตกลงกับโรงงาน โรงงานก็ยังไม่มีความสนใจในการที่จะปรับเปลี่ยนในส่วนนี้อย่างใดเลย นอกจากการแก้ไขด้วยการขอความร่วมมือจากทหารให้สกัดกั้นผลผลิตของชาวบ้านไม่ให้ออกสู่ตลาดภายนอก ซึ่งเป็นการแก้ปัญหาที่ปลายเหตุของปัญหามากกว่า ในส่วนของความคิดริเริ่มในการสร้างความร่วมมือ และความพอใจและภูมิใจในตนเองก็เช่นกัน เป็นเรื่องที่อยู่นอกเหนือความสนใจของโรงงาน และโรงงานก็ไม่ค่อยมีส่วนทำให้เกิดขึ้นแต่อย่างใด

ปัจจัยทางสังคมและวัฒนธรรม โรงงานไม่มีส่วนทำให้สถาบันที่มีอยู่ในชุมชนเป็นสถาบันในการแก้ปัญหาของชุมชนรวมกันแต่ประการใด เนื่องจากเป็นเรื่องที่นอกเหนือความสนใจของโรงงาน

จากที่ได้อธิบายมาแล้วจะเห็นได้ว่า โดยภาพรวมโรงงานให้ความสนใจเป็นพิเศษต่อการส่งเสริมให้ชาวบ้านผลิตผลผลิตส่งให้โรงงานตามที่โรงงานส่งเสริมอันเป็นการตอบสนองวัตถุประสงค์สำคัญประการหนึ่งของโครงการ ที่มุ่งให้ชาวบ้านสามารถมีงานทำ และมีรายได้เพิ่มมากขึ้น ซึ่งจะทำให้ชาวบ้านมีความกินดีอยู่ดีมากขึ้นตามไปด้วย แต่โรงงานยังไม่สนใจให้ความสำคัญกับกระบวนการสร้างเสริมชาวบ้านให้สามารถพึ่งตนเองได้ อันเป็นวัตถุประสงค์สำคัญอีกประการหนึ่ง โรงงานมักไม่ก้าวล่วงเข้าไปเกี่ยวข้องกับชาวบ้านในเรื่องที่ไม่เกี่ยวข้องกับการผลิตพืชเพื่อส่งให้โรงงาน กิจกรรมของชาวบ้านเป็นกิจกรรมที่แยกออกจากกิจกรรมของโรงงานค่อนข้างชัดเจน ปัจจัยที่มีผลต่อการพึ่งตนเองที่โรงงานมีส่วนทำให้เกิดขึ้น จึงเป็นปัจจัยทาง เศรษฐกิจเป็นส่วนใหญ่ ปัจจัยด้านอื่น ๆ มักไม่เกิดขึ้นจากผลแห่งการดำเนินงานของโครงการ ขณะเดียวกันนอกจากชาวบ้านจะขาดการรับทราบจากโรงงานแล้ว เจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้องก็มักไม่มีส่วนทำให้เกิดปัจจัยที่มีผลต่อการพึ่งตนเองของชาวบ้านเท่าใดนักอีกด้วย

บทบาทของโรงงานหลวงฯ

โรงงานหลวงฯ แต่เดิมเป็นโครงการที่จัดตั้งขึ้นเพื่อเสริมงานโครงการพัฒนาเพื่อความมั่นคงในพื้นที่ โดยในขั้นแรกได้มีความพยายามยกระดับความเป็นอยู่ของชาวบ้านให้ดีขึ้น โครงการให้ความช่วยเหลือในรูปแบบต่าง ๆ ที่จำเป็นแก่การดำรงชีวิตและการกินดีอยู่ดีของประชาชน เช่น การจัดหาข้าวอุปโภคบริโภค เครื่องมือการผลิต การสุชาภิบาล

พันธุ์พืช พันธุ์สัตว์ให้ชาวบ้าน การจัดตั้งศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก การจัดศูนย์สาธิตการปลูกสัตว์ และการเสริมสร้างองค์กรชาวบ้าน เป็นต้น ซึ่งนอกจากการพยายามแก้ปัญหาเฉพาะหน้าของชาวบ้านแล้ว โครงการยังมุ่งให้ชาวบ้านเข้ามีส่วนร่วมในการปรับปรุงพัฒนาสภาพชีวิต และชุมชนของตนเองด้วย ในการนี้ได้มีหน่วยราชการในพื้นที่ให้ความร่วมมือด้วย ขณะเดียวกันก็พยายามส่งเสริมอาชีพเพื่อการเกษตรให้แก่ประชาชนอีกทางหนึ่ง ซึ่งในระยะหลังได้รับความสำคัญมากขึ้นเป็นลำดับ ในการนี้อาจพิจารณาการดำเนินงานของโครงการได้เป็น 2 ช่วง คือ ช่วงแรกที่เป็นกรให้ความช่วยเหลือและยกระดับความเป็นอยู่ของชาวบ้าน และช่วงหลังที่โรงงานได้มอบงานที่ริเริ่มและดำเนินการให้แก่หน่วยงานปกติ คงเหลือไว้แต่งานที่เกี่ยวกับโรงงานเป็นหลักอยู่อย่างเดียว

การดำเนินงานช่วงแรก เป็นการดำเนินงานโดยเร่งรีบเพื่อแก้ปัญหาของชาวบ้านและยกระดับความเป็นอยู่ของชาวบ้านให้ดีขึ้น เนื่องจากชาวบ้านในขณะนั้นยังอยู่ในสภาพที่ไม่สามารถช่วยเหลือตนเองได้ โครงการฯ ได้พยายามจัดหาล้างที่มีความจำเป็นแก่ชาวบ้านเพื่อเป็นการแก้ปัญหาเฉพาะหน้า ขณะเดียวกันก็เพื่อเตรียมการในการพัฒนาอาชีพของชาวบ้าน การดำเนินงานในขณะนั้น มีลักษณะที่ทางโครงการฯ เป็นผู้สนับสนุนให้เกิดกิจกรรมขึ้นเป็นส่วนใหญ่ โดยชาวบ้านเป็นผู้เข้าร่วมมือและได้ประโยชน์โดยตรงจากโครงการฯ โดยหมู่บ้านเป้าหมายหลักของโครงการในระยะแรกคือ บ้านป่าไม้สหกรณ์ บ้านชัยสมบูรณ์ ต่อมาได้ขยายออกไปสู่บ้านคลองโป่ง คลองหิน และหนองเสม็ด รวมทั้งได้เข้าดำเนินการในบ้านโนนดินแดงบ้าง การดำเนินงานโครงการยังไม่สู้ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงเท่าใดนัก ซึ่งน่าจะมีปัจจัยต่าง ๆ ดังต่อไปนี้

1. สภาพของชาวบ้าน ส่วนใหญ่ยังคงมีลักษณะสืบสาน ชาวบ้านยังไม่สามารถปรับตัวเข้ากับสิ่งแวดล้อมทางกายภาพและสิ่งแวดล้อมทางสังคมได้ อาชีพที่สามารถสร้างรายได้ให้กับชาวบ้าน ได้อย่างถาวรก็ยังมี ชาวบ้านจึงพยายามในทุกวิถีทางเพื่อให้ครอบครัวของตนเองสามารถเอาตัวรอดได้ และมีลักษณะต่างคนต่างอยู่ต่างคนต่างไป
2. การเข้าดำเนินงานของโครงการมีลักษณะที่ต้องเร่งดำเนินงานให้เกิดการเปลี่ยนแปลงและเกิดกิจกรรมต่าง ๆ ขึ้นโดยเร็ว เพื่อเป็นการเร่งแก้ปัญหาเฉพาะหน้า

กิจการต่าง ๆ จึงยังมีลักษณะและการหยิบยื่นให้แก่ชาวบ้าน แม้จะมีการทำความเข้าใจกันในระดับหนึ่งแก่ชาวบ้าน แต่ชาวบ้านก็ยังไม่รู้เห็นความสำคัญเท่าใดนัก การเข้ามา ร่วมเป็นการเข้ามา เพื่อรับผลประโยชน์ที่ตนพึงมีพึงได้ และไม่สามารถขยายผลเป็นการ พัฒนาความคิดหรือกิจกรรมอื่น ๆ ต่อไปได้

3. การดำเนินงานของเจ้าหน้าที่ที่ร่วมดำเนินการ แม้ว่าจะมีการประสาน สอดคล้องกันอยู่บ้าง แต่ก็ยังไม่มีลักษณะของการดำเนินงานร่วมกันในการเสริมต่อซึ่งกัน และกันหรือขยายผลของกิจกรรมร่วมกันเท่าที่ควร ส่วนใหญ่ยังมีลักษณะการ เน้นงานของ หน่วยงานของตน การดำเนินการ ยังขาด วัตถุประสงค์และวิธีทำงานร่วมกันของ เจ้าหน้าที่ ที่เกี่ยวข้อง กิจกรรมที่เกิดขึ้นจึงมักขาดการสานต่ออย่างเป็นระบบ ขณะเดียวกันเจ้าหน้าที่ ของโครงการที่เข้าไปปฏิบัติงานในพื้นที่ก็ยังไม่ตอบสนองการดำเนินงานในพื้นที่อีกด้วย

4. ระยะเวลาในการดำเนินงานยังเป็นช่วงเวลาที่สั้นมาก โครงการต้อง เร่งดำเนินงานให้เกิดผลเร็วที่สุด ขณะเดียวกันโครงการก็เข้าไปดำเนินงานเพียงชั่วระยะเวลาอันสั้น ทำให้กระบวนการเรียนรู้ของชาวบ้านจากการเข้าร่วมกิจกรรม เพื่อยกระดับ ความคิด จิตสำนึกของชาวบ้านยังไม่เกิดขึ้นเท่าที่ควร

โครงการดำเนินงานในลักษณะเดิมอยู่ได้ไม่นาน กล่าวคือ ในปี พ.ศ. 2527 โครงการฯ จึงได้มอบกิจการที่ดำเนินการอยู่เดิมให้แก่หน่วยงานปกครองส่วนท้องถิ่นต่อไป ซึ่งกิจกรรมที่โครงการริเริ่มส่วนใหญ่ก็ยังมีโครงการต่อมาจนถึงปัจจุบัน แต่ ทั้งนี้ก็มักจะต้องอาศัยองค์กรต่าง ประเทศและหน่วยงานภายนอกสนับสนุนและติดตามโดยใกล้ชิด

การดำเนินงานในช่วงหลัง โครงการได้ให้ความสำคัญกับการดำเนินงานเพื่อให้โครงการ เป็นตลาดรองรับผลผลิตของเกษตรกร เพื่อเป็นการสร้างรายได้และฐานะความเป็นอยู่ ของเกษตรกรให้ดีขึ้น โดยโครงการฯ พยายามเพิ่มกลไกให้ความสะดวกแก่ชาวบ้านมากขึ้น และกระตุ้นให้ชาวบ้านมีแรงจูงใจในการปลูกพืชที่โรงงานส่งเสริมมากขึ้นกว่าเดิมที่มีเพียง การลงทุนให้ก่อน และการส่งเสริมโดยผ่านทางเจ้าหน้าที่ในสายงานปกติ

โครงการฯ ได้พยายามเพิ่มบุคลากรขึ้น เพื่อให้การส่งเสริมเกิดประสิทธิภาพ มากขึ้น บุคลากร ของโรงงานที่ส่งไปทำงานร่วมกับชาวบ้านที่สำคัญได้แก่ เจ้าหน้าที่ ส่งเสริมการเกษตรของโรงงาน โดยการเข้าไปส่งเสริมติดตามดูแลความคืบหน้าของ

ชาวบ้านในการปลูกพืชส่งโรงงาน เจ้าหน้าที่ จะเข้าไปติดต่อกับชาวบ้านในลักษณะตัวต่อตัวเป็นหลัก โดยเนื้อหาส่วนใหญ่มักเป็นเรื่องเกี่ยวกับเทคนิควิธีการปลูกพืชที่ส่งเสริมการหาแนวทางแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นจากการปลูก ตลอดจนการนัดแนะกับเกษตรกรในเรื่องต่าง ๆ อย่างไรก็ตาม การพูดคุยเพื่อให้เกิดความเข้าใจเกี่ยวกับการดำเนินงานของโรงงาน ดูเหมือนว่าจะไม่ใช่เรื่องที่เจ้าหน้าที่ให้ความสำคัญและพยายามผลักดันให้เกิดขึ้นเท่าที่ควร ทั้งนี้พบว่าชาวบ้านในสองหมู่บ้านที่ศึกษาจำนวนหนึ่ง ยังขาดความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับผลของการดำเนินงานในระยะยาวจากการที่โรงงานซื้อผลผลิตในราคาต่ำกว่าราคาของพ่อค้า ชาวบ้านยังเห็นว่าโรงงานเอาเปรียบชาวบ้านโดยซื้อผลผลิตในราคาต่ำมาก ในขณะที่เจ้าหน้าที่ยังไม่ได้แสดงบทบาทในฐานะตัวแทนของโรงงานในการแก้ไขปัญหาของชาวบ้านอันเกิดจากความเข้าใจที่คลาดเคลื่อนอีกด้วย เช่น การหักน้ำหนักของผลผลิต แล้วนำเอาผลผลิตที่ถูกหักน้ำหนักไปแปรรูปแทนที่จะนำทิ้งหรือคืนชาวบ้าน พบว่าชาวบ้านยังขาดความเข้าใจในเรื่องดังกล่าวและเป็นคำถามที่ชาวบ้านยังไม่ได้รับคำตอบทำให้เกิดเป็นเรื่องที่พูดคุยกันจนปัจจุบัน เป็นต้น

ในส่วนที่เป็นกลไกที่โรงงานได้พยายามสร้างขึ้นเพื่อเป็นการกระตุ้นให้ชาวบ้านมีแรงจูงใจในการปลูกพืชส่งเสริมมากขึ้นที่สำคัญได้แก่ การจัดชั้น (เกรด) ของชาวบ้านที่เป็นสมาชิกของโรงงาน สมาชิกของโรงงานเดิมที่สามารถชำระหนี้ของโรงงานได้ทั้งหมด และสามารถปลูกพืชจนได้ผลผลิตดีจะได้รับการจัดให้อยู่ในชั้นดี (เกรด เอ) ซึ่งในปีต่อไปโรงงานจะลงทุนให้ก่อนทั้งหมดในวงเงินที่คำนวณขึ้นว่า พ่อเพียงที่จะใช้ในการปลูกต่อพื้นที่ และในสมาชิกที่ยังคงค้างหนี้สินกับโรงงาน โรงงานก็จะลงทุนลดลงไปตามส่วน ส่วนในสมาชิกในปีหลังโรงงานจะไม่ลงทุนให้เลย ทั้งนี้โดยมีเหตุผลเพื่อต้องการให้ชาวบ้านที่เข้าร่วมปลูกพืชในโครงการได้พิสูจน์ตัวเองว่าจะเข้าร่วมอย่างจริงจังเพียงใด ซึ่งหากผลผลิตในปีต่อไปก็จะได้จัดเข้าเป็นสมาชิกในชั้นที่สูงขึ้น นอกจากนี้โรงงานยังได้กำหนดให้รางวัลกับสมาชิกผู้มีผลผลิตต่อไร่สูงสุดในแต่ละปีอีกด้วย

อย่างไรก็ตาม ในทางกลับกันกลไกที่โรงงานสร้างขึ้นกลับเป็นอุปสรรคต่อการดำเนินงานของโครงการเองและไม่สู้จะได้ผลมากนัก พบว่าชาวบ้านใช้เหตุผลที่โรงงานลงทุนให้เป็นบางส่วนเป็นข้ออ้างในการบ่ายเบี่ยงที่จะขายผลผลิตให้แก่โรงงานทั้งหมด ทั้งนี้ก็

เนื่องจากชาวบ้านต้องอาศัยเงินทุนจากพ่อค้าภายนอกด้วยเช่นกันในการปลูกพืชที่โรงงานส่งเสริม หรือบางรายให้เหตุผลว่า คนมีหนี้สินกับพ่อค้าภายนอกด้วยเหมือนกัน จึงจำเป็นต้องขายผลผลิตให้พ่อค้าเป็นการใช้หนี้เหมือนที่ขายเพื่อใช้หนี้ให้กับโรงงาน ในขณะที่เกษตรกรบางส่วนก็จะแบ่งขายผลผลิตของตนให้ตลาดภายนอกจำนวนหนึ่ง คงเหลือผลผลิตที่จะขายให้โรงงานไม่ให้มีปริมาณต่ำกว่าเกณฑ์ที่โรงงานกำหนดและชำระหนี้ให้แก่โรงงานจนหมด เพื่อที่ในปีต่อไปจะสามารถได้มีสิทธิของสมาชิกชั้นดี (เกรดเอ) ต่อไป เกษตรกรบางรายสามารถปลูกพืชได้เนื้อที่เกินที่แจ้งไว้กับโรงงานโดยใช้เมล็ดพันธุ์ที่เหลือบ้าง เก็บไว้เองบ้าง ก็จะพยายามขายผลผลิตในพื้นที่ส่วนที่เกินนี้ให้กับพ่อค้าภายนอก โดยอ้างว่าเป็นผลผลิตจากนอกพื้นที่ที่ได้แจ้งไว้แก่โรงงาน ชาวบ้านเมื่อเห็นคนอื่นขายให้พ่อค้าได้ ก็มีความอยากขายให้พ่อค้าเช่นเดียวกัน เนื่องจากจะได้ราคาสูงกว่าขายให้กับโรงงาน การควบคุมไม่ให้พืชที่ส่งเสริมออกสู่ตลาดภายนอกจึงทำได้ลำบาก

ในขณะที่เดียวกัน โรงงานได้สร้างกลไกในการควบคุมเกษตรกรและผลผลิตของพืชที่ส่งเสริมไม่ให้ออกสู่ตลาดภายนอกด้วยเช่นกัน กล่าวคือ ในบางปีโรงงานได้ร่วมมือกับหน่วยงานในพื้นที่ตั้งค่านักไม่ให้พืชที่ส่งเสริมออกจากพื้นที่ได้ โดยการพยายามกักรัดของพ่อค้าที่เข้าไปรับซื้อพืชผลเหล่านั้น ซึ่งทำให้ทั้งพ่อค้าและชาวบ้านไม่พอใจการกระทำดังกล่าวเป็นอย่างมาก แต่การกักค่านักทำอยู่ได้ไม่นานก็เลิกไป ขณะเดียวกันชาวบ้านก็ใช้วิธีการที่แยบยลมากขึ้นในการพยายามขายผลผลิตออกสู่ตลาด เช่น ขายผลผลิตออกไปเวลากลางคืน ซึ่งไม่มีเจ้าหน้าที่คอยดูแล เป็นต้น

โรงงานยังได้สร้างกลไกทางประการขึ้นมา ซึ่งเป็นอุปสรรคต่อการดำเนินงานของโรงงานเองด้วย แม้จะสืบเนื่องมาจากความจำเป็นบางประการก็ตาม เช่น กรณีการขนส่งพืชผลออกจากแปลงของชาวบ้าน แต่เดิมโรงงานเคยไปรับซื้อผลผลิตถึงในแปลงต่อมาเมื่อผลผลิตมากขึ้นเกินกำลังของโรงงานในการขนส่งเอง จึงมีนโยบายให้ชาวบ้านนำผลผลิตขึ้นไปส่งให้แก่โรงงาน ซึ่งหากพิจารณาในแง่หนึ่งอาจเป็นการพยายามให้ชาวบ้านพึ่งตัวเองมากขึ้น ไม่ใช่รอการบริการจากโรงงานเพียงอย่างเดียว การดำเนินงานดังกล่าวมีรถบรรทุกเข้าไปเสนอตัวในการขนส่งจำนวนมาก โดยโรงงานจะเป็นผู้กำหนดเส้นทางให้ และโรงงานจะหักค่าขนส่งให้เมื่อผลผลิตถูกนำไปถึงโรงงานแล้ว แต่ปรากฏ

ว่า การ วิจารณ์ผลผลิตของรถบรรทุกเป็นไปได้อย่างไร โดยเฉพาะในแปลงที่อยู่ไกล ๆ รถจะไม่ค่อยเข้าไป หรือเข้าไปช้ากว่ากำหนด อันอาจจะเกิดขึ้นจากการที่ระบบการสื่อสารระหว่างชาวบ้านกับเจ้าของรถและโรงงานไม่ค่อยได้ผล รวดเร็วเท่าที่ควร หรือ มีเหตุขัดข้องประการอื่นทำให้ผลผลิตของชาวบ้านบางส่วนได้รับความเสียหาย เป็นต้น

การดำเนินงานของโครงการส่วนใหญ่ เกี่ยวกับการส่งเสริมปลูกพืชและการดำเนินงาน เพื่อให้ได้ผลผลิตเข้าโรงงานให้เต็มทีมากกว่าที่จะพยายามพัฒนาให้ชาวบ้านเข้ามามีส่วนร่วมในโรงงานอย่างจริงจังในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งของโรงงาน ในกรณีนี้ส่งผลต่อความสามารถในการพึ่งตนเองของประชาชนในระยะยาวด้วยเช่นกัน

การดำเนินงานของโรงงานในสองหมู่บ้านเกือบจะไม่ต่างกัน ทั้งนี้ สืบเนื่องจากวิธีการทำงานของโรงงานในหมู่บ้านดังกล่าวมีลักษณะเดียวกันดังกล่าวข้างต้น จะต่างกันอยู่บ้างที่การดำเนินงานในช่วงแรก ที่โครงการฯ ได้เข้าไปยกระดับความเป็นอยู่ของชาวบ้านบ้านป่าไม้ มากกว่าบ้านโชนกินแดง ซึ่งโครงการฯ เพียงให้การสนับสนุนกิจกรรมของศูนย์พัฒนาเด็กเล็กที่มีอยู่เดิมเท่านั้น อย่างไรก็ตาม จากผลแห่งความแตกต่างทางสภาพแวดล้อมในและหมู่บ้าน ทำให้ผลการดำเนินงานของโครงการที่มีต่อหมู่บ้านทั้งสองแตกต่างกันอยู่บ้าง

การเข้าไปมีส่วนในวิถีชีวิตของชาวบ้าน กล่าวได้ว่าบทบาทของโรงงานส่วนใหญ่ เป็นเรื่องเกี่ยวกับการสร้างงานและสร้างรายได้มากกว่าบทบาทอื่น ๆ โรงงานแทบจะไม่มีบทบาทอื่น ๆ เลย จะมีอยู่บ้างในบ้านป่าไม้สหกรณ์ แต่โรงงานก็เลิกเข้าไปมีส่วนในกิจกรรมที่โรงงานได้ทำไว้เดิมเกือบสิ้นเชิง จะมีอยู่บ้าง เช่น ในการนำอาหารไปแจกในศูนย์พัฒนาเด็กเล็กบ้างนาน ๆ ครั้ง ซึ่งเด็กที่ได้รับประโยชน์ก็มีจำนวนไม่มาก และขาดการประชาสัมพันธ์หรือการขยายผลออกไป นอกจากนี้เมื่อไม่นานมานี้ โรงงานได้ร่วมกับชาวบ้านกลุ่มหนึ่งและเจ้าหน้าที่ของสำนักงานป่าไม้ได้จัดตั้งสามัคคีขึ้นที่วัดบ้านป่าไม้สหกรณ์ ซึ่งก็มีชาวบ้านไม่สู้มากนักเข้าไปร่วมกิจกรรมดังกล่าว ส่วนในบ้านโชนกินแดง บทบาทของโรงงานเป็นเรื่องเกี่ยวกับการสร้างงานและการสร้างเงินเกือบตลอดมาตั้งแต่ต้น

อย่างไรก็ตาม แม้โรงงานจะมีบทบาทในการเป็นแหล่งเงินทุนและตลาดแก่ชาวบ้านก็ตาม ชาวบ้านเองก็มีแหล่งเงินทุนและตลาดของตนเองด้วยเช่นกัน ภาพพจน์ของ

โรงงานในสาขาของชาวบ้าน แม้ว่าจะต่างไปจากพ่อค้าหรือแหล่งเงินทุนอื่น ๆ อยู่บ้าง เนื่องจากมีลักษณะการทำงาน เหมือนหน่วยงานราชการ แต่ในสาขาของชาวบ้านบางคน โรงงานก็มีลักษณะเหมือนการดำเนินงานของพ่อค้า ที่โรงงานก็พยายามเอาเปรียบชาวบ้าน ด้วยวิธีการต่าง ๆ ควบเหมือนกัน เพียงแต่การเอาเปรียบของโรงงานอาจจะน้อยกว่า พ่อค้าอยู่บ้างเท่านั้น โรงงานจึงเป็นเพียงทางเลือกของชาวบ้านว่าตนจะเลือกสิ่งใด ในเวลาใด เช่น อาจจะต้องเลือกสิ่งโรงงานในการขอรับการส่งเสริม พร้อม ๆ กันนั้น ก็เลือกสิ่งพ่อค้าหรือนายทุนไปควบ ในช่วงที่ผลผลิตยังเก็บเกี่ยวไม่ได้ก็มีความจำเป็น ต้องพึ่งนายทุนต่อไป ต่อเมื่อสามารถเก็บผลผลิตได้แล้ว ชาวบ้านก็จะเลือกว่าควรจะให้ใครบ้างเท่าไร เพื่อให้เกิดประโยชน์แก่ตนเองสูงสุดและไม่กระทบกระทั่งทั้งสองฝ่าย

ชาวบ้านจะพยายามใช้วิธีการที่หลากหลายเพื่อให้ได้ประโยชน์แก่ตนเองสูงสุด อาทิ การเข้าไปเป็นสมาชิกโรงงานก็หวังว่าเพื่อที่จะมีโรงงานลงทุนให้ตนก่อนในการปลูกพืช ตนจะสามารถได้เมล็ดพันธุ์ที่ดีมีคุณภาพเป็นที่ต้องการของตลาด เมื่อผลผลิตออก ชาวบ้านก็จะเลือกผลผลิตที่มีคุณภาพก็ออกขายตลาดเสียก่อน เพื่อที่ตนจะสามารถขายได้ในราคาสูง บางรายก็ขายให้พ่อค้านำไปขายต่อ บางรายก็ขนไปขายเองในตลาด ขณะที่บางรายที่ผลผลิตเริ่มออกก็ขายยกแปลงให้พ่อค้าหรือเกษตรกรรายอื่นไปเลย ในการขายให้พ่อค้า หากมีการคั่งค้าง หรือมีการตรวจสอบในแปลง ก็มักใช้วิธีซ่อนผลผลิตในคอนค้ำหรือคอน เข้ามืดขณะที่ไม่มีเจ้าหน้าที่ ผลผลิตส่วนที่เหลือจากขายให้พ่อค้าซึ่งสภาพอาจไม่สู้ดีนัก หรือเป็นผลผลิตรุ่นหลัง ๆ ก็ขายให้โรงงาน ในปริมาณที่คาดว่ามากพอที่ตนเองจะได้ จัดอยู่ในประเภทเกษตรกรชั้นดีในปีต่อไป ในการขายให้โรงงาน เกษตรกรบางรายก็ใช้วิธีปนผลผลิตที่สภาพไม่สู้ดีเข้าไปในผลผลิตดีมากบ้างน้อยบ้าง การนำผลผลิตขึ้นไปขายให้โรงงานโดยเฉพาะมะเขือเทศ ชาวบ้านบางส่วนจะพยายามเรียงดังที่ใส่มะเขือเทศ ให้ถึงมะเขือเทศที่มีคุณภาพก็เป็นดังแรกหรือดังสุดท้าย มิฉะนั้นก็จะเสี่ยงไว้ตรงกลาง ๆ หรือให้กระจายทั้งสามจุดดังกล่าว ทั้งนี้เพื่อให้เจ้าหน้าที่ของโรงงานที่จะทำการสุ่มตรวจสอบ มีโอกาสที่จะสุ่มถูกถึงที่มีคุณภาพดี ซึ่งก็จะทำให้การถูกหักน้ำหนักในครั้งนั้นน้อยลงกว่าที่ควรจะเป็น เป็นต้น

โครงการในปัจจุบัน จึงมีฐานะเสมือนพ่อค้าที่เข้าไปดำเนินการส่งเสริมให้ชาวบ้านปลูกพืช และเข้าไปรับซื้อในราคาที่โรงงานกำหนดขึ้น ซึ่งจะต้องวิ่งไหว

ซึ่งพริบและแก้ปัญหาให้กับชาวบ้านอยู่ตลอดเวลา แม้ว่า ชาวบ้านทั้งสองหมู่บ้านจะมีความเห็นร่วมกันว่า โรงงานเป็นประโยชน์แก่ตนมาก ทั้งนี้เนื่องจากโรงงานสามารถเป็นตลาดรองรับผลผลิตที่ชาวบ้านสามารถผลิตได้ ซึ่งผลผลิตที่โรงงานส่งเสริมเป็นพืชที่สามารถทำรายได้ให้กับชาวบ้านได้เป็นจำนวนมากโดยใช้พื้นที่และแรงงานในการเพาะปลูกพืชเล็กน้อยเท่านั้น หากไม่มีโรงงานชาวบ้านเกือบทั้งหมดให้ความเห็นว่าตนเองคงจะต้องเคื้อกร่อน เพราะจะต้องหาปลูกพืชอื่นแทน ซึ่งก็ยังไม่แน่ใจว่าจะมีตลาดรองรับเหมือนโรงงานหรือไม่ และในเนื้อที่ที่มีอยู่จำกัดจะสามารถสร้างรายได้ให้เหมือนพืชที่โรงงานส่งเสริมหรือไม่ อย่างไรก็ตามมีเกษตรกรบางรายคิดว่าตนเองจะไม่เคื้อกร่อนหากไม่มีโรงงานด้วยเชื่อว่าตนจะสามารถปลูกพืชอื่นที่มีราคาดีและจะไม่มีปัญหาเท่าใดนักในเรื่องการตลาด

ส่วนในสายตาของผู้ที่อยู่ในหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง เห็นว่า โรงงานมีประโยชน์ต่อชาวบ้านมากในแง่ของการเป็นตลาดรองรับผลผลิตของชาวบ้าน ทำให้ชาวบ้านสามารถมีงานทำและมีรายได้เพิ่มมากขึ้น และทำให้ชาวบ้านในปัจจุบันสามารถมีความเป็นอยู่ที่ดีกว่าเดิมอยู่มาก หากแต่ชาวบ้านก็ยังไม่สู้มีการรวมกลุ่มรวมตัวกันเท่าใดนัก และโรงงานก็ไม่ค่อยมีบทบาทในการสร้างระบบการรวมตัวเพื่อแก้ปัญหาของชาวบ้านเท่าใดนัก เจ้าหน้าที่บางท่านกล่าวว่า การเข้าไปดำเนินการเท่าที่ผ่านมาไม่ค่อยมีใครสนใจต่อเรื่องการรวมกลุ่มเกษตรกรเท่าใดนัก เจ้าหน้าที่มักเป็นผู้จัดการปัญหาหรือช่วยเหลือเกษตรกรเป็นส่วนใหญ่ ซึ่งรวมทั้งโรงงานด้วย นอกจากนี้การแก้ปัญหาของโรงงานยังไม่รวดเร็วและมีประสิทธิภาพพอ เช่นในเรื่องการขาดแคลนสิ่งสำหรับใส่มะเขือเทศ เป็นต้น และโรงงานเองก็ยังไม่สามารถขยายกำลังผลิตของตนให้รองรับพืชอื่น ๆ ให้ครอบคลุมทั้งปี เพื่อส่งเสริมให้เกษตรกรปลูกพืชเพิ่มขึ้น อันเป็นการสร้างรายได้แก่เกษตรกรมากขึ้นอีกด้วย

สำหรับผู้ที่ไม่ได้เข้าร่วมโครงการ มีความเห็นว่าโรงงานมีประโยชน์ทำให้ชาวบ้านสามารถมีงานทำมากขึ้น มีรายได้มากขึ้นกว่าเดิม โดยเฉพาะมะเขือเทศที่สามารถทำรายได้ให้ชาวบ้านได้มาก แม้จะปลูกในเนื้อที่ไม่มากนักเพียง 1-2 ไร่ แต่ก็จะต้องเอาใจใส่ดูแลเป็นพิเศษ เช่นเดียวกัน เหตุที่ไม่เข้าร่วมโครงการฯ เป็นด้วยขาด

ความพร้อมในด้านต่าง ๆ เช่น แรงงาน ที่ดิน เป็นต้น บางทีมีอาชีพอื่นที่ทำรายได้ให้ก็อยู่แล้ว อย่างไรก็ตามมีบางคนเห็นว่า โรงงานพยายามเอาเปรียบชาวบ้านจากที่มีการกล่าวขวัญกันและที่ดินได้ประสบมาด้วยตนเอง

บทเรียนจากการดำเนินงานในหมู่บ้านที่ศึกษา

ถึงได้กล่าวแล้วว่า การดำเนินงานของโรงงานมักให้ความสำคัญต่อการสร้างงานและสร้างรายได้ให้แก่ชาวบ้านในโครงการเป็นหลัก ซึ่งก็รวมถึงบ้านโนนดินแดงและบ้านป่าไม้สหกรณ์ด้วย การดำเนินงานและโครงการในสองหมู่บ้านนี้ใช้วิธีการดำเนินการเดียวกัน มีเป้าหมายเดียวกัน แต่อย่างไรก็ตาม สภาพแวดล้อมในการดำเนินงานของทั้งสองหมู่บ้านก็มีความแตกต่างกันอยู่บ้าง ซึ่งอาจกล่าวได้ว่าสภาพแวดล้อมในหมู่บ้านเป็นทั้งปัจจัยที่เอื้ออำนวยและเป็นอุปสรรคต่อการดำเนินงานของโรงงานในหมู่บ้านทั้งสอง ซึ่งอาจแยกพิจารณาได้ดังนี้

บ้านโนนดินแดง มีปัจจัยที่เอื้อต่อการดำเนินงานของโรงงาน ประกอบด้วย

1. พื้นที่ที่เกษตรกรใช้ปลูกมะเขือเทศ ส่วนใหญ่เป็นพื้นที่ในแปลงนาปรำดึก ซึ่งอยู่ในความดูแลของกองทัพอากาศที่ 2 ซึ่งเป็นผู้กำหนดนโยบายให้เกษตรกรปลูกพืชเพื่อส่งให้โรงงานเกษตรกรจึงต้องปลูกมะเขือเทศเพื่อสนองนโยบายดังกล่าว ประกอบกับรายได้จากการปลูกมะเขือเทศในบ้านโนนดินแดงมีสูงมากด้วย เนื่องจากเกษตรกรสามารถผลิตได้ผลผลิตสูง

2. พื้นที่ที่มีลักษณะเป็นแปลงรวม เจ้าหน้าที่สามารถให้ความดูแลได้โดยใกล้ชิด กล่าวคือ นอกจากเจ้าหน้าที่ของโรงงานเองซึ่งมีหน้าที่คอยติดตามดูแลเกษตรกรอยู่ส่วนหนึ่งแล้วในแปลงนายังมีเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้องกับการเกษตร อาทิ พัฒนาที่ดิน ชลประทาน หน่วยปราบศัตรูพืช เจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตร เป็นต้น เข้าไปดูแลพบปะเกษตรกรอยู่เป็นประจำตามนโยบายทางทหารที่ดูแลพื้นที่และเป็นผู้ประสานงาน นอกจากนี้ยังมีบริษัทเอกชนเข้าไปแนะนำให้ความรู้เพิ่มเติม

3. พื้นที่เอื้ออำนวยต่อการปลูกในพื้นที่แปลงนา หน่วยพัฒนาที่ดินได้เข้าไปดำเนินการปรับปรุงที่ดิน เพื่อให้หน้าจากเขื่อนชลประทานสามารถไหลไปได้ถึงแปลงทุกแปลง

เกษตรกรมีความสะดวกในการใช้น้ำมากกว่าพื้นที่ทั่ว ๆ ไป แต่เกษตรกรก็ต้องใช้น้ำอย่างประหยัดด้วย

4. ไม่ค่อยพบโรคระบาดแม้จะทำการเป็นแปลงรวมมาก ๆ ก็ตาม พบว่ามีแปลงปลูกพืชไม้ก็แปลงเท่านั้นที่มีโรคระบาดทั้งแปลงและไม่สามารถปลูกมะเขือเทศได้เลย ซึ่งเกษตรกรบางรายก็ปลูกพืชชนิดอื่น

5. ระยะทางในการขนส่งขายให้โรงงานไม่ไกลนัก และยังอยู่กันเป็นกลุ่มใหญ่ ๆ อีกด้วย จึงทำให้การขนส่งสะดวก มีรถรับส่งไปขายให้โรงงานมาก และในขณะที่เดียวกันเกษตรกรก็สามารถขายให้พ่อค้าได้ง่ายด้วย เนื่องจากแปลงนาอยู่ติดกับหมู่บ้านซึ่งเป็นพ่อค้ามีอยู่หลายราย และสามารถนำส่งออกไปขายในถิ่นอื่นได้สะดวก เนื่องจากการขนส่งไม่จำเป็นต้องใช้เส้นทางที่ผ่านค่านของทหาร แต่ทั้งนี้ต้องขึ้นอยู่กับนโยบายของทหารด้วยว่าจะมีนโยบายไม่ให้ขายให้พ่อค้าภายนอกหรือไม่ หากทหารมีนโยบายกีดกัน การขายออกภายนอกก็ทำได้ยากขึ้น

6. ชาวบ้านมีการรับรู้ร่วมกันพอสมควร จากการศึกษาจะต้องมีการประชุมทุกเดือน ทำให้ชาวบ้านมีโอกาสรับรู้และพูดคุยเกี่ยวกับข่าวสารต่าง ๆ อยู่เป็นประจำ และสามารถเข้าไปติดต่อกับเจ้าหน้าที่ของโรงงานได้ง่ายเนื่องจากอยู่ใกล้กัน

สำหรับในบ้านป่าไม้สหกรณ์พบว่า มีปัจจัยที่เป็นอุปสรรคต่อการดำเนินงานของโรงงานอยู่มากประกอบด้วย

1. แปลงรวมที่ชาวบ้านใช้ปลูกมะเขือเทศมาแต่เดิมในบริเวณบ้านป่าไม้เป็นแปลงที่ชาวบ้านใช้ปลูกผักมาก่อน แม้ว่าจะอยู่ใกล้แหล่งน้ำคือคลองมะนาว แต่พบว่าการปลูกมะเขือเทศในแปลงดังกล่าวสามารถให้ผลผลิตดีเพียง 2-3 ปีแรกของการปลูกเท่านั้น ต่อมาภายหลังพบว่าในแปลงดังกล่าวมีโรคระบาดมาก ไม่สามารถปลูกมะเขือเทศได้อีก ชาวบ้านจึงหันไปปลูกผักตามเดิมแต่ในปริมาณที่ไม่มากนัก

2. ชาวบ้านได้พยายามหาพื้นที่อื่นปลูกมะเขือเทศ ซึ่งต้องกระจัดกระจายไปในแปลงทำกินของตนเองเป็นส่วนใหญ่ จะมีการปลูกรวมกันอยู่บ้างแต่ก็เป็นกลุ่มเล็ก ๆ และปลูกได้ไม่นานก็พบปัญหาโรคระบาดอีก การปลูกในลักษณะแปลงรวมจึงไม่สู้จะได้ผล ใน

การปลูกในพื้นที่แปลงทำกิน เกษตรกรก็มักมีปัญหาขาดแคลนน้ำหรือไม่สะดวกในการใช้น้ำ เหมือนที่เคยปลูกในแปลงผัก

3. เจ้าหน้าที่ของโรงงานมีความยากลำบากในการดูแลให้คำแนะนำแก่เกษตรกร การติดต่อระหว่างเกษตรกรกับโรงงานมีอุปสรรคมาก เนื่องจากแต่ละแปลงอยู่ใกล้กัน การดูแลติดต่อกันจึงอาจไม่ทั่วถึงนัก ประกอบกับพื้นที่หมู่บ้านนี้เป็นพื้นที่นอกพื้นที่เน้นหนัก แม้ว่า จะเป็นหมู่บ้านเป้าหมายของโครงการฯ ก็ตาม แต่เจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้องในการส่งเสริม การปลูกพืชผักมักไม่ค่อยให้ความสนใจเข้าไปเยี่ยมเยียนดูแลชาวบ้านเท่าที่ควร โดยเฉพาะ เมื่อเทียบกับแปลงนาของบ้านโนนดินแดง นอกจากนี้ยังไม่มีหน่วยงานใดมีนโยบายให้ชาวบ้าน ปลูกพืชส่งโรงงานโดยเฉพาะอีกด้วย ชาวบ้านมีโอกาสมากขึ้นที่จะเลือกปลูกพืชส่งโรงงาน หรือปลูกพืชอย่างอื่น

4. การขนส่งผลผลิตขายให้โรงงานทำได้ลำบาก เนื่องจากแปลงแต่ละแปลง อยู่ใกล้กัน บางแปลงเข้าไปอยู่ลึกจากบนถนนลาดยางมาก และถนนขอยก็ใช้การได้ไม่ สะดวก นอกจากนี้ระยะทางจากแปลงปลูกกับโรงงานยังไกลมากอีกด้วย บางแปลงไกลออกไป ถึงประมาณ 8-10 กิโลเมตร ทำให้รถไม่เข้าไปรับอย่างทั่วถึง เกิดปัญหาเสมอ ๆ การจะขนไปขายให้พ่อค้าภายนอกก็ทำได้ยากด้วย หากทหารมีนโยบายไม่ให้ขาย เนื่องจาก การขนย้ายต้องผ่านคานทหารทั้งสองคานของถนน

5. ชาวบ้าน มีระดับการรับรู้ร่วมกันที่แตกต่างกันมาก เนื่องจากชาวบ้านแยก กันอยู่ การจัดกระจายในแปลงที่ทำกิน ไม่ค่อยได้มีโอกาสพบปะพูดคุยกันมากนัก เพราะ ต่างคนต่างทำกินในไร่นาของตน จะมีการพบปะกันบ้างก็ในกลุ่มเพื่อนบ้านที่อยู่ใกล้เคียงกัน การติดต่อกับเจ้าหน้าที่ก็ทำได้ยากหากมีปัญหาเกี่ยวกับการเพาะปลูกอีกด้วย

อย่างไรก็ตาม ในทั้งสองหมู่บ้านก็มีลักษณะอันเป็นอุปสรรคต่อการดำเนินงานที่ ร่วมกันอยู่ค่อนข้างมาก ประการหนึ่งก็คือ หมู่บ้านทั้งสอง หมู่ เป็นหมู่บ้านที่จัดตั้งมาได้ ไม่นานนัก ชาวบ้านในหมู่บ้านทั้งสองแห่งเป็นชาวบ้านที่อพยพย้ายออกไปจากถิ่นอื่น ซึ่งมีความแตกต่างทางความคิด วิถีชีวิต ตลอดจนภาษาและวัฒนธรรมอยู่ ในขณะที่ชาวบ้าน เข้าไปอยู่ใหม่ ๆ ชาวบ้านต้องพยายามเอาตัวรอดให้ได้จากสภาพของการสู้รบและการ อดอยาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งบ้านป่าไม้สหกรณ์ที่เพิ่งจัดตั้งภายหลังจากการรวบรวม ชาวบ้านที่เข้าไปบุกเบิกในป่าสงวนมาจัดชุมชนใหม่ และเมื่อเข้าไปอยู่ก็ยังไม่สามารถ

ท่ามาหากินได้ความปกติจากอุปสรรคนานัปการ ประสบการณ์ในการใช้ชีวิตร่วมกันจึงมีน้อย ความสะดวกในใจกัน มีลักษณะแตกต่างกันเป็นกลุ่มก้อนและขาดความร่วมมือช่วยเหลือกัน ส่วนในบ้านโนนดินแดงที่ชาวบ้านเข้าไปอยู่นานกว่าและ มีประสบการณ์ในการต่อสู้ร่วมกัน ในการเรียกร้องขออยู่ในพื้นที่นี้ร่วมกัน ตลอดจนประสบการณ์อื่น ๆ ร่วมกัน แต่ชาวบ้านแต่ละคนก็จำเป็นต้องใช้เวลาในการหาเลี้ยงชีพ เนื่องจากได้รับผลกระทบกระเทือนจากการจัดที่ดินทำกินใหม่ การรวมตัวกันจึงยังไม่ค่อยมีเท่าที่ควร ทำให้ความผูกพันกันในชุมชนมีน้อย

จะเห็นได้ว่า ในบ้านโนนดินแดงมีปัจจัยที่เอื้อต่อการดำเนินงานของโรงงานมาก ขณะที่ในบ้านป่าไม้สहरณมีปัจจัยที่เป็นอุปสรรคต่อการดำเนินงานมีใช้น้อย อย่างไรก็ตาม แม้จะมีปัจจัยที่เอื้ออำนวยต่อการดำเนินงานของโรงงานมากที่บ้านโนนดินแดง แต่ก็พบว่าชาวบ้านยังไม่ใส่ใจกับการดำเนินงานของโรงงานทั้งทางตรงและทางอ้อม

ในทางตรง ประการแรก โรงงานยังไม่สามารถปรับตัวได้ทันต่อการเพิ่มขึ้นของผลผลิต อันเกิดจากการที่ชาวบ้านสามารถเพิ่มประสิทธิภาพในการผลิตต่อไร่ได้มาก เช่น กรณีการขาดแคลนปลั๊กใส่มะเขือเทศ ชาวบ้านต้องเสียเวลาไปรอ รับปลั๊กใส่มะเขือเทศนาน และเกิดความเสียหายจากการที่มะเขือเทศเน่าเสียติดต่อกันเป็นเวลาถึง 2 ปี เป็นต้น ประการที่สอง ราคาที่โรงงานกำหนดให้ในการรับซื้อ ชาวบ้านเห็นว่ายังต่ำมาก โรงงานน่าจะปรับราคาให้สูงขึ้นกว่าที่เป็นอยู่ และในการรับซื้อ ชาวบ้านไม่ใส่ใจกับการคัดค้านของเจ้าหน้าที่ของโรงงานที่ไม่สุ่มความเที่ยงตรงเท่าที่ควร

ในทางอ้อม พบว่า ชาวบ้านรู้สึกอึดอัดใจคอนโยบายของทหารที่ให้ชาวบ้านปลูกพืชที่ส่งเสริม ซึ่งมีการปลูกพืชส่งโรงงานรวมอยู่ด้วย โดยมองว่าโรงงานให้ทหารสร้างกลไกต่าง ๆ ขึ้นมาเพื่อบีบบังคับชาวบ้าน โดยเฉพาะเมื่อหาที่ที่ทหารมีต่อชาวบ้านที่มีลักษณะเค็ดขาดไม่ค่อยผ่อนปรนด้วยแล้ว ยิ่งทำให้ชาวบ้านบางคนรู้สึกไม่สู้ดีกับทหารมากขึ้น และเหมารวมว่าโรงงานเป็นพวกเดียวกับทหารที่เป็นคนละพวกกับตนด้วย

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าในทั้งสองหมู่บ้าน จะมีปัจจัยที่เอื้ออำนวยและเป็นอุปสรรคต่อการดำเนินงานของโรงงานต่างกัน แต่ผลประโยชน์ที่ชาวบ้านได้รับจากโรงงานก็ดูเหมือนจะเป็นเพียงการมีงานทำ และการเพิ่มรายได้จากการปลูกพืชที่โรงงานส่งเสริมให้ปลูกเท่านั้น

ชาวบ้านยังคงไม่เห็นประโยชน์ของการรวมตัวกันเพื่อการเข้ามามีส่วนในการกำหนดอนาคตของตนเองร่วมกัน และความสามารถที่ตนเองอย่างแท้จริง และในสิ่งที่เกี่ยวกับโรงงาน ฯ ชาวบ้านยังมองไม่เห็นถึงการเข้าไปมีส่วนร่วมรับผิดชอบร่วมกันในการดำเนินการของโรงงาน โรงงานมีลักษณะเหมือนนายทุนภายนอกที่เข้าไปลงทุน ซึ่งชาวบ้านไม่น่าจะต้องรับผิดชอบต่อความเสียหายที่เกิดขึ้นกับโรงงานฯ การแก้ปัญหาที่เกิดขึ้นเป็นหน้าที่ของผู้บริหารโรงงานฯ แต่ฝ่ายเดียวไม่ใช่หน้าที่ของชาวบ้าน

บทเรียนที่ต้องระวัง

จะเห็นได้ว่า การดำเนินงานโครงการที่ผ่านมาตลอดระยะเวลา 5 ปี การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับชาวบ้านที่สามารถเห็นได้ชัดเจน คือชาวบ้านจำนวนมากมีอาชีพมั่นคงขึ้น จากการใช้ประโยชน์ จากทรัพยากรที่มีอยู่ มีรายได้เพิ่มขึ้น มีฐานะความเป็นอยู่ดีขึ้น ชาวบ้านสามารถปรับตัวไคร้ค้ำหนึ่งกับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจากการที่ไม่เคยปลูกพืชที่โครงการส่งเสริมเลย จนกระทั่งในระยะหลังโรงงานไม่สามารถแปรรูปผลผลิตของพืชที่ส่งเสริมได้ทัน

อย่างไรก็ตาม สำหรับก้าวต่อไปของการดำเนินงาน โรงงานอาจจะต้องพิจารณาโดยรอบคอบมากขึ้น โดยการทบทวนการดำเนินงานที่ผ่านมา ซึ่งผู้ศึกษาเห็นว่ามีความเห็นที่นำหยาบยกขึ้นมาพิจารณาจากประสบการณ์การดำเนินงานหลายประการดังนี้

1. เป้าหมายแห่งการดำเนินงานโครงการ จากการตรวจสอบเอกสารพบว่ามี การกล่าวถึง เป้าหมายแห่งการดำเนินงานโครงการไว้หลายแห่ง ทั้งที่เป็น การกล่าวโดยตรงหรือการกล่าวโดยอ้อมตั้งแต่ได้กล่าวไว้แล้วในบทที่ 3 กล่าวคือ โครงการฯ ได้ให้ความสำคัญกับการพัฒนาเกษตรกรให้สามารถผลิตพืชเกษตรในระบบเกษตรอุตสาหกรรม ซึ่งย่อมหยาบความว่าโครงการจะต้องพยายามพัฒนาตัวเกษตรกรให้มีความรู้ความเข้าใจ ในการผลิตและเกิดความรับผิดชอบต่อในระหว่างเกษตรกรกับโรงงานและเกษตรกรด้วยกันเอง เพื่อให้การดำเนินงานเกิดผลดีกับทุกฝ่าย นอกจากนี้โดยวัตถุประสงค์ประการหนึ่งอันเป็น พระราชดำริ ของพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในการดำเนินงานโครงการฯ ที่จังหวัด สกลนคร อันเป็นต้นแบบของการดำเนินงานของจังหวัดบุรีรัมย์คือภายหลังดำเนินการพัฒนาแล้ว ราษฎรในหมู่บ้านควรจะต้องสามารถรักษาสภาพความเป็นอยู่และพัฒนาต่อไปได้ด้วย กลุ่มชาวบ้านเอง

ในการดำเนินงานที่ผ่านมา พบว่า ความพยายามที่จะก่อให้เกิดความสามารถของชาวบ้านหรือกลุ่มชาวบ้านในการรักษาสภาพความเป็นอยู่และพัฒนาต่อไปได้ ยังไม่สู้ปรากฏเห็นชัดเจน เจ้าหน้าที่ยังคงมีบทบาทอยู่สูงในการกำหนดนโยบาย ค่าเงินการ และแก้ไขปัญหาค่วยตนเอง ชาวบ้านเกิดความรู้สึกแปลกแยก รู้สึกว่าตนเองเป็นผู้ไร้อำนาจในการตัดสินใจหรือกระทำการใด ชาคกรรวมกลุ่มอย่างแท้จริง กลุ่มที่ถูกจัดตั้งขึ้น ไม่ได้รับความสำคัญจากทุกฝ่าย การดำเนินงานเป็นเพียงการเน้นเป้าหมายที่การมีงานทำ มีรายได้เพิ่มขึ้น ชาวบ้านสามารถปลูกพืชเพื่อส่งโรงงานได้มากขึ้นทั้งชนิดและปริมาณ ทำให้ชาวบ้านขาดกระบวนการ การเรียนรู้ที่ถูกต้อง และยังเป็นการเสริมให้ชาวบ้านเกิดความเห็นแก่ตนเองมากขึ้น ความร่วมมือของชาวบ้านยากจะเกิดขึ้น เนื่องจากขาดการชี้แนะของ เจ้าหน้าที่หรือบุคคลภายนอกอย่างเป็นแบบและกระบวนการ

2. กลุ่มคนที่ได้รับประโยชน์ กลุ่มคนเป้าหมายของโครงการตามที่ได้กำหนดไว้เดิมคือชาวบ้านในหมู่บ้านที่เพิ่งจัดให้ชาวบ้านเข้าไปอยู่ใหม่ ตามแนวถนนสายอำเภอ ละหานทรายถึงอำเภอตาพระยาและที่ลึกเข้าไป ไคแก่ บ้านป่าไม้สหกรณ์ ชัยสมบูรณ์ คลองโป่ง คลองหิน และหนองเสม็ด ซึ่งในหมู่บ้านเหล่านี้ ชาวบ้านในขณะนั้นยังไม่สามารถประกอบอาชีพได้เท่าที่ควร ขาดความพร้อมในทุก ๆ ด้าน โครงการฯ จึงพยายามช่วยเหลือด้านต่าง ๆ โดยหวังว่าชาวบ้านจะสามารถมีความเป็นอยู่ดีขึ้น และต่อมาโครงการฯ ได้เข้า ดำเนินการในบ้านโนนดินแดงด้วย ทั้งนี้เนื่องจากเป็นหมู่บ้านอันเป็นที่ตั้งของโครงการฯ

อย่างไรก็ตาม ต่อมาภายหลังพบว่าในหมู่บ้านเป้าหมายที่กำหนดไว้เดิม โครงการฯ เกือบไม่ได้เข้าไปดำเนินการใด ๆ เลย จึงเป็นการทำให้ชาวบ้านขาดโอกาสที่แท้จริงในการพัฒนาตนเองให้ดีขึ้น เนื่องจากคนเหล่านี้มักขาดความพร้อมใน ด้านต่าง ๆ และมีอุปสรรคในการเข้าร่วมโครงการฯ มากกว่าบ้านอื่น ๆ ซึ่งอาจทำให้เกิดสภาพที่ผู้ที่จะได้ประโยชน์จากโครงการฯ คือผู้ที่มีความพร้อมมากกว่าและมีโอกาสมากกว่า ส่วนผู้ที่คือยโอกาสก็จะต้องพยายามช่วยเหลือตนเองต่อไป

3. การประสานงานกับหน่วยงานข้างเคียง หน่วยงานข้างเคียงสามารถเอื้ออำนวยและเป็นอุปสรรคต่อการดำเนินงาน และการไปสู่เป้าหมายของโครงการได้ โดยเฉพาะในแง่ของการร่วมกันทำงานกับชาวบ้านอันเป็นกลุ่มเป้าหมายที่ต้องการพัฒนาร่วมกัน

พบว่า การดำเนินงานของหน่วยงานข้างเคียง บางหน่วยงานเอื้ออำนวยต่อการดำเนินงานของโครงการฯ อย่างมาก ขณะที่บางหน่วยงานยังมีลักษณะวางเฉยอย่างไรก็ตาม แม้ว่าบางหน่วยงานจะให้ความร่วมมือด้วยดีกับโครงการ ทำให้การดำเนินงานของโครงการเป็นไปได้รวดเร็วเรียบร้อย แต่หากจะพิจารณาที่เป้าหมายแห่งการพัฒนาซึ่งได้กล่าวไว้แล้วในข้อ 1 ก็อาจจะต้องมีการทบทวนการดำเนินงานด้วยเช่นกัน เนื่องจากชาวบ้านมักทำคามเนื่องจากการควบคุมมากกว่าทำตามด้วยความสมัครใจ หรือด้วยการตระหนักถึงความสำคัญของการทำงานของตน

นอกจากนี้ การขานรับและการประสานการปฏิบัติของหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในการพัฒนาประชาชน ยังไม่สู้เป็นระบบและมีความเข้มข้นเท่าที่ควร ทั้งนี้อาจเนื่องมาจากการขาดบุคลากรในหน่วยงานหรือปัญหาอื่น ๆ ซึ่งทำให้ไม่สามารถสร้างกระบวนการเรียนรู้แก่ชาวบ้านได้เท่าที่ควร การเข้าไปทำงานกับชาวบ้านจึงมีลักษณะที่ผิวเผิน ต้องเร่งทำเพื่อให้เสร็จภารกิจและขาดความต่อเนื่องในการติดตามผล.

ศูนย์วิทยทรัพยากร
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย